

Yıldız Albümleri Işığında Şam Emeviyye Camii'nin 1893 Onarımı: Görsel Bir Analiz

Fatih SARIMEŞE¹

¹ İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İstanbul, Türkiye

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi: 08.04.2025
Kabul Tarihi: 16.06.2025
Yayın Tarihi: 31.12.2025

Anahtar Kelimeler:

Şam Emeviyye Camii,
Yıldız Albümleri,
Ulusal Mimarlık Üslubu.

ÖZET

Pagan dönemden beri kutsal ibadethane alanı özelliğini koruyan bir bölgede inşa edilen Şam Emeviyye Camii 705-715 yıllarında tamamlanmıştır. Sanat tarihi ve mimarlık tarihi alanlarında önemli bir yere sahip olan Emeviyye Camii; plan düzeni, süslemeleri ve mimari detaylarıyla dikkat çekicidir. Şam'ın fethiyle birlikte Emeviyye Camii Osmanlıların eline geçmiştir. Osmanlılar döneminde pek çok kere müdahale gören yapı 1893 yangınında harap duruma gelmiştir. Başkent İstanbul'a haber ulaştıktan sonra hızlı bir şekilde onarım çalışmalarına başlanmıştır. Sultan II. Abdülhamid Şam Emeviyye Camii'nin akıbeti ve onarımları hakkında Osman Hamdi Bey'in kendisine raporlaması için görevlendirmiştir. Osman Hamdi Bey yapının onarımı için önerilen betonarme malzeme yerine "tarz-ı kadim" usulünde onarım çalışmasını desteklediğini raporda belirtmiştir. Tarz-ı kadim ifadesi Osmanlı mimarisi içinde klasik döneme ithaf edilen bir usul olarak kabul edilebilir. 1908'de İttihat ve Terakki'nin yönetimi devralmasıyla birlikte devletin resmî mimari üslubu olan Ulusal Mimarlık Üslubu Şam Emeviyye Camii'nin onarımında uygulandığı söylenebilir. Caminin onarım öncesi ve onarım sonrası fotoğraflardan yapılan değişiklikler takip edilebilmektedir. 1904 yılında ibadete açılan caminin kible cephesinin merkezinde yer alan mihrap nişi mukarnas kavsaralı bir forma dönüştürülmüştür. Ahşap minber yerine mermerden bir minber yapılmıştır. Duvar ve taşıyıcılarda görülen klasik geometrik motifler dikkat çekicidir. Müezzin mahfili ve giriş cephesindeki şebekeler yenilenmiştir. Bu durum Ulusal Mimarlık Üslubunun İttihat ve Terakki'nin yönetimi devralmasından önce başkent İstanbul'a uzak bölgede dahi uygulandığını göstermektedir. Osman Hamdi Bey'in günümüz restorasyon bilimine uygun bir şekilde "tarz-ı kadim" usulünü önermesi dikkat çekicidir. Bu durum modern restorasyon bilincinin Osmanlı'da 19. yüzyıl sonlarına doğru şekillenmeye başladığını ve Ulusal Mimarlık Üslubunun 1908 öncesinde de etkili olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

The 1893 Restoration of the Umayyad Mosque in Damascus in Light of Yıldız Albums: A Visual Analysis

Article Info

Received: 08.04.2025
Accepted: 16.06.2025
Published: 31.12.2025

Keywords:

The Umayyad Mosque of
Damascus,
Yıldız Albums,
National Architectural Style.

ABSTRACT

The Umayyad Mosque, an essential milestone in early Islamic architecture, was built between 705-715 by the Umayyad Caliph Al-Walid ibn Abd al-Malik. Renowned in art and architectural history, the mosque is notable for its history, plan system, decorations, and architectural details. After Yavuz Sultan Selim's conquest of Damascus, the mosque came under Ottoman control. During the Ottoman period, the mosque underwent several interventions but suffered significant damage in a fire on October 15, 1893, during Sultan Abdulhamid II's reign. The fire nearly destroyed the mosque, including the structure traditionally believed to be the Tomb of Prophet John, due to strong winds. Several surrounding buildings, too, were destroyed. Once the news reached Istanbul, restoration efforts were quickly initiated. Both locals and people from Istanbul contributed to the repair work. Edmonde Beşare's reinforced concrete-based preliminary projects for the repairs were significant. Sultan Abdulhamid II tasked Osman Hamdi Bey with reporting on the mosque's repairs. Osman Hamdi Bey recommended the "Tarz-ı Kadim" (old style) method for the restoration, favoring traditional Ottoman techniques over the suggested reinforced concrete. This approach reflected the classical Ottoman architectural period. The restoration highlighted the National Architectural Style, which would later become the state's official style in 1908, being applied even before that. Changes to the mosque during the repairs, such as the addition of a muqarnas arch in the mihrab and a marble pulpit replacing the wooden one, demonstrate the National Architectural Style's influence. This restoration marks a key moment in the development of modern restoration awareness in the late Ottoman Empire.

Bu makaleye atıfta bulunmak için:

Sarimeşe, F. (2025). Yıldız Albümleri Işığında Şam Emeviyye Camii'nin 1893 Onarımı: Görsel Bir Analiz, *Nigarhane Dergisi*, 5(1), 24-44.

*Sorumlu Yazar: Fatih SARIMEŞE, fatihsarimese@istanbul.edu.tr

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, Emeviler döneminde inşa edilen Şam Emeviyye Camii'nin 1893 yangını sonrasında yapılan onarım çalışmalarını Yıldız Albümlerinden takip etmek ve üslupsal değişimleri tespit etmeye çalışmaktır. Söz konusu arşivde Emeviyye Camii'nin yangından önce ve yangından sonraki görünüşleri yapılan onarım çalışmaları hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Şam Emeviyye Camii genel olarak İslam Sanatı hakkında yazılmış pek çok kaynakta işlenmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Şam ve çevresini fethinden sonra Emeviyye Camii'nin Osmanlı devri başlamıştır. Osmanlılar döneminde Emeviyye Camii'nde yapılan onarım çalışmaları araştırmacıların dikkatini çekmiş ve genel kapsamda çalışılmıştır. Genel çalışmaların bazılarında bu makalenin hazırlanmasında faydalanılmıştır. Günümüze ulaşan Şam Emeviyye Camii Sultan II. Abdülhamid devrinde gerçekleştirilen onarım çalışmalarında şekillendiği için söz konusu onarımlar oldukça önemlidir. 1893 depremi sonrası yapılan onarım çalışmalarına dair Hilal Kazan'ın çalışmaları¹ ile Kevser Nur Kale'nin hazırladığı yüksek lisans tezi² önemli bir yer tutmaktadır. Araştırmacıların çalışmaları özellikle arşiv vesikalarına dayanan özgün çalışmalar olup yangının çıkış noktası, yangından sonra İstanbul ile yapılan yazışmalar, onarıma dair yapılan çalışmalar hakkında teferruatlı bilgiler vermektedir. Ayrıca onarımların günümüz restorasyon bilincine uygun bir şekilde yapılmaya çalışıldığı vurgulanmıştır. Araştırmacıların tespitlerine katılmakla birlikte onarım çalışmalarında etkili olan Ulusal Mimarlık Üslubuna yer verilmemiş olması bu çalışmanın hazırlanmasına vesile olmuştur.

Bilimsel bulguların kullanıldığı ve çeşitli kaideler ile temellerin üzerinde bilinçli bir şekilde yapılan restorasyon çalışmalarının kaynağı 19. yüzyılın ortalarına dayanmaktadır.³ Osmanlıda bu bilinç yüzyılın sonlarına doğru gelişmeye başlamıştır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eski eserlere karşı bakış açısı gelişmiş ve modern anlayışın temelleri oluşmuştur. Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde yapılan arkeolojik kazılarla toprak altından çıkan eski eserlerin tespiti için çalışılmıştır. Bu duruma Osman Hamdi Bey'in Sayda bölgesinde yaptığı kazı örnek olarak verilebilir.⁴ Ayrıca bu dönemde var olan tarihi yapıların onarımlarında bilinçli tadilat programı yapılmaya başlanmıştır. İstanbul'da 1894 depremi sırasında zarar gören yapıların onarım çalışmalarında bu bilinçli hareketlenmeyi görmek mümkündür.⁵ Bu bilinç İstanbul'a uzak, bulundukları bölgede ön plana çıkan ve tarihsel kimliği güçlü olan yapılarda da görülmektedir. Bu yapılar içerisinde Şam Emeviyye Camii başarılı bir örnek olarak verilebilir. Yapıda 1893 yangınından sonra yapılan onarım çalışmalarında Ulusal Mimarlık Üslubunun bilinçli bir şekilde uygulanmıştır. Bu durum günümüz restorasyon çalışmalarına öncü olduğu kabul edilebilir.

Çalışma içeriğinde, öncelikle Şam Emeviyye Camii'nin genel tarihçesi ve mimari özellikleri işlenmiştir. Daha sonra yapının 1893 yılında geçirdiği yangın olayı ve onarıma dair yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Onarım çalışmaları Ulusal Mimarlık Üslubunda yapıldığı için üslubun çıkışı ve genel özelliklerine kısaca değinilmiştir. Daha sonra Şam Emeviyye Camii'nde eski fotoğraflar üzerinden Ulusal Mimarlık Üslubunu yansıtan mimari öğeler ve detaylar teferruatlı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlar sonuç başlığında işlenmiştir.

¹ Hilal Kazan, "1893 Yangını Sonrası Şam Emevi Camii Restorasyonu", *MJH: Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi=Mediterranean Journal of Humanities* 6/2 (2016), 333-341; Hilal Kazan, *II. Abdülhamid Han Devri Önemli Restorasyonları Şam Emevi Câmii ve Selanik Ayasofya Câmii* (İstanbul: Kriter Yayınları, 2023).

² Kevser Nur Kale, *Şam Emeviyye Camii'nin Sultan II. Abdülhamid Dönemi Tamiratı* (İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi) 2019.

³ Detaylı bilgi için bk.: Zeynep Ahunbay, *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon* (İstanbul: YEM Yayınları, 2022).

⁴ Ali Sönmez, "Osman Hamdi Bey'in Sayda Kazısı ve Bu Kazının Müze-i Hümayun'un Gelişimine Etkisi", *History Studies* 12/3 (2020) 765-788.

⁵ Bilgi için bk. Fatih Sarımeşe, *Ulusal Mimarlık Dönemi'nde İstanbul'da Yapılan Restorasyon ve Koruma Uygulamaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

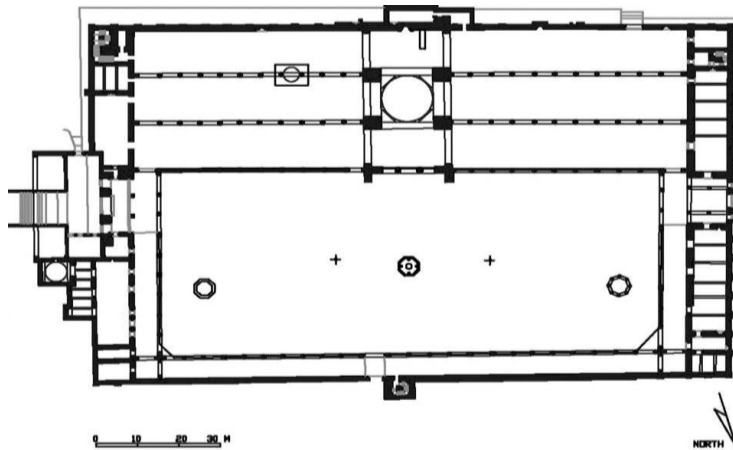
Şam Emeviyye Camii

Emeviler döneminde Şam'ın başşehir olmasıyla birlikte şehre Müslümanların göçü çoğalmış ve İslam'ı kabul eden kişilerin sayısı artmaya başlamıştır. Şam'ın nüfusunun hızlı bir şekilde artması büyük bir cami ihtiyacını gerektirmiştir. İnşa edilecek caminin bölgedeki kiliseleri ihtişamı ve güzelliğiyle gölgede bırakacak; Müslümanların göğsünü kabartacak ve gurur duyacakları bir eser olması planlanmıştır. Caminin inşası için Horasan'dan, Hindistan'dan, Mağrib'den ve Rum diyarından ustalar Şam'a getirilmiştir. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Suriye'nin yedi yıllık arazi vergileri, Kıbrıs'tan getirtilen altın ve gümüş yüklü 18 gemi inşa faaliyetleri için ayrılmıştır.⁶

Şam Emevi Camii Abdülmelik b. Mervan'dan sonra hilafet makamına geçen oğlu Velid b. Abdülmelik⁷ döneminde inşa edilmiştir. İnşa kitabesi günümüze ulaşamayan yapının kesin inşa tarihi bilinmemekle birlikte dönem kaynaklarında 705-706 yıllarında inşa edilmeye başlandığı geçmektedir.⁸ Caminin bulunduğu alanda Roma döneminde çarpık ölçülere sahip bir tapınak bulunmaktaydı. Söz konusu tapınaktan kalma iç ve dış duvar kalıntılarının keşfedildiği bilinmektedir.⁹ Hristiyanlığın resmî din olmasından sonra Pagan merasimlerine son verilmiş ve tapınak kiliseye çevrilmiştir. Bu kilise Vaftizci Yahya Kilisesi olarak bilinmektedir.¹⁰

Görsel 1.

*Şam Emeviyye Camii'nin planı*¹¹

Şam Emevi Camii'nin harim bölümü enine dikdörtgen planlı mihraba paralel üç sahn ve bu sahnları mihrap aksında dikey hatla kesen daha yüksek bir sahnıdan meydana gelmektedir. Araları çift katlı sütunlar ve kemerlerle bölümlenmiş olan bu sahnlar kırma çatılarla örtülmüş olup mekânın yüksek ve ferah olmasını sağlamıştır. Mihrap aksında orta sahn dikdörtgen kesitli dört kalın paye ile taşınan yüksek kasnaklı bir kubbe ile örtülmüştür. Caminin plan tipi kendisinden sonra inşa edilen pek çok camiye ilham kaynağı olmuştur.¹² Camide dört mezhebe ait biri asıl mihrap olmak üzere toplam dört adet mihrap vardır.

Harimin kuzeyinde üç yönden revaklarla kuşatılmış geniş bir avlu bulunmaktadır. Avlunun ortasında bir şadırvan yer almaktadır. Kuzeybatı köşede ise sekiz tarafından taşınan çokgen gövdeli

⁶ Fethat Aykaç, *K.A.C. Creswell'e Göre Erken Devir İslâm Mimarisi* (İstanbul MMG Yayınları, 2020), 1/223.

⁷ Velid B. Abdülmelik hakkında detaylı bilgi için bk. Mevlüt Koyuncu, *Emevi Halifesi Velid B. Abdülmelik* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları 2004)

⁸ Aykaç, *K.A.C. Creswell'e Göre Erken Devir İslâm Mimarisi*, 1/227.

⁹ Aykaç, *K.A.C. Creswell'e Göre Erken Devir İslâm Mimarisi*, 1/229

¹⁰ Aykaç, *K.A.C. Creswell'e Göre Erken Devir İslâm Mimarisi*, 1/231; Talib Yazıcı, "Emeviyye Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/108.

¹¹ Selçuklular, <https://www.selcuklular.com/architecture-detail/sam-emeviye-camisi> (Erişim 28 Mart 2025).

¹² Nusret Çam, *İslâm'da Sanat ve Mimari* (Ankara: Elektronik İletişim Ajansı, 1994), 165-170.

beytûlmâl¹³ yapısı bulunmaktadır.

Yapı plan tasarımı ve mihrap aksında avluya açılan kapı üzerindeki ihtişamlı üçgen alınlıklı cephesiyle birlikte erken Bizans devri yapılarından esinlenildiğini göstermektedir. Taş malzemeden inşa edilen camide çok sayıda önceki döneme ait devşirme malzeme kullanılmıştır. Söz konusu yapılara ait kalıntılar bugün hala caminin çevresinde mevcudiyetini muhafaza etmektedir.

Caminin farklı dönemlere ait üç minaresi bulunmaktadır. Asıl minare revaklı avlunun kuzeyinde bulunan minare olup kalma çan kulesinden çevrilen minaredir. Arus minaresi olarak bilinen¹⁴ bu minare kare gövdelidir. Diğer iki minare kible duvarının her iki köşesine yerleştirilmiştir. Batıdaki minare Sultan Kayıtbay döneminde yaptırılmıştır. Doğudaki minare ise Beyaz minare olarak bilinmektedir. Beyaz minare halk inancına göre Hz. İsa'nın incecği yer olarak bilinmekle birlikte Hz. İsa Minaresi de denilmektedir.¹⁵

Görsel 2

*Şam Emeviyye Camii'nin genel görünümü ve minarelerinin konumu*¹⁶

Yavuz Sultan Selim devrinde Şam ele geçirilmiş ve Emeviyye Camii'nin Osmanlı devri başlamıştır. Osmanlı devrinde Şam'da bulunan dini yapılara özel önem verilmiştir. Sultan II. Mustafa, Sultan III. Mustafa, Sultan III. Selim, Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid döneminde Emevi Camii'nde birtakım onarım ve bakım çalışmaları yapılmıştır.¹⁷

Şam Emeviyye Camii'nde 1893 Yangını

Emeviyye Camii, Sultan II. Abdülhamid devrinde, 15 Ekim 1893 yılında çıkan bir yangında harap duruma gelmiştir.¹⁸ Çıkan yangını itfaiye ve askeriye hızlı bir şekilde müdahale etse de içerden ve dışarıdan çatıya çıkılamamış ve ahşap olan çatı rüzgârın da etkisiyle alev alarak yanmıştır. Hz. Yahya

¹³ Beytûlmâl hakkında detaylı bilgi için bkz: Mehmet Erkal, "Beytûlmâl", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/90-94.

¹⁴ Abdülhalim Asfour, *Emevi Devrinden Osmanlılara Kadar Suriye Minareleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 20-21.

¹⁵ Asfour, *Emevi Devrinden Osmanlılara Kadar Suriye Minareleri*, 24.

¹⁶ Gzt, <https://www.gzt.com/mecra/samin-kalbi-emevi-cami-3517611> (Erişim 28 Mart 2025).

¹⁷ Detaylı bilgi için bk. İbrahim. Ateş, "Şam Ümeyye Câmî ve Vakfîyesi", *Vakıflar Dergisi* 12 (1978), 20-78; Mehmet Yaşar Ertaş, "1759 Şam Depremi'nde Büyük Hasar Gören Emeviye, Selimiye ve Süleymaniye Câmîlerinin Onarımı", *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri* ed. Ş. Ercebeci-A. Şimşek-Canpolat (25-27 Ekim 2000), 241-251; Ali Boran, "Şam Emeviye Camisi'ne Türkler'in Katkıları", *Türk Dünyası Araştırmaları* 183 (Aralık 2009), 263-292.

¹⁸ Kale, *Şam Emeviyye Camii'nin Sultan II. Abdülhamid Dönemi Tamirâtı*, 57.

makamı da dahil olmak üzere cami neredeyse tamamen yanmıştır. Yangından sadece cami değil camiye komşu olan evler ve dükkanlar da harap olmuştur.¹⁹ Camide çıkan yangın haberi hızlı bir şekilde telgrafla başkent İstanbul'a haber verilmiştir. Sultan II. Abdülhamid yangının çıkış sebebinin ayrıntılı bir şekilde araştırılmasını ve caminin tamir ve yenilenmesi için işlemlerin geciktirilmeden Evkaf Nezareti tarafından başlatılmasını istemiştir. Yangının çıkış noktası için yapılan tetkiklerde Halil Kemal mühürlü rapora göre caminin çatısında yapılan onarım çalışmaları sırasında görevli amelelerin mangal ve nargilelerinden çıkan ateşin sebep olduğu belirtilmiştir. Yanan caminin durumu günbegün İstanbul'a aktarılmıştır. Caminin ihyası için Şam ahalisi, görevli askerler, tekkelerde dervişler para toplamıştır.²⁰ Emeviyye Camii İslam'ın ilk ve önemli yapılarından biri olması nedeniyle halkın nabzının yükselmemesi için gazetecilere konu hakkında haber yasağı getirilmiştir.²¹

Yıldız Albümlerinde yer alan görsellerde caminin yangında ne derece tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Harimin üst örtü sistemi tamamen yok olmuş, taşıyıcılar kısmen tahrip olmuş ve yangından dolayı duvarlarda ve taşıyıcılarda kararmalar meydana gelmiştir. Minareler ve avluda yer alan beytül-mal ile şadırvan daha iyi durumdadır.

Görsel 3.

*Şam Emeviyye Camii'nin yangın sonrası görünümü*²²

Caminin onarım çalışmaları için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri Beyrut sermühendisi Beşar Efendi'nin Lozan'da mimarlık ve mühendislik eğitimi gören oğlu Edmond Beşare'nin betonarme malzemeyi ön plana çıkaran avan projeleridir.²³ Edmonde Beşare'nin betonarme esaslı projesi olumlu sonuçlanmış ve restorasyonda görevlendirilmiştir. Sultan II. Abdülhamid Müze-i Hümayun'un başındaki Osman Hamdi Bey'i caminin onarımına dair rapor yazması için görevlendirmiştir. Osman Hamdi Bey betonarme sistemin yapıya zarar vereceği ve "tarz-ı kadim" usulüne uygun bir onarım çalışması yapılmasını desteklemiştir. Osman Hamdi Bey'in "tarz-ı kadim" çıkışı bu çalışmanın konusunu oluşturan Ulusal Mimarlık Üslubunun yapıda uygulandığına işaret olarak kabul edilebilir. Sultan II. Abdülhamid raporu dikkate almış olmalıdır. Zira onarım sırasında sadece

¹⁹ Kazan, "1893 Yangını Sonrası Şam Emevi Camii Restorasyonu", 334.

²⁰ Kazan, *II. Abdülhamid Han Devri Önemli Restorasyonları Şam Emevi Câmii ve Selanik Ayasofya Câmii*, 35.

²¹ Kale, *Şam Emeviyye Camii'nin Sultan II. Abdülhamid Dönemi Tamirâtı*, 58.

²² Yıldız Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-68---0006.jpg> (Erişim 16 Ocak 2025).

²³ Projeler hakkında detaylı bilgi için bk Kazan, *II. Abdülhamid Han Devri Önemli Restorasyonları Şam Emevi Câmii ve Selanik Ayasofya Câmii*, 39-52.

çatının aksamı ahşap yerine demir ve betondan yapılmıştır.²⁴ Betonarme esaslı çalışmaların kabul görmemesi üzerine İstanbul'da pek çok önemli yapı inşa eden Alexandre Vallaury ile Raimondo D'Aranco keşif için görevlendirildiği bilinmektedir.²⁵ Hilal Kazan konu hakkında araştırmalarında Serasker Rıza imzasıyla Mösyö Çollikofer'in 40 ve Agop Çırakyan kalfanın 30 lira maaş ile görevlendirildiklerini tespit etmiştir.²⁶ Şam Emeviyye Camii'nin onarımı için hem yerel kişilerden hem de İstanbul'dan pek çok kişinin yoğun çaba harcadığı söylenebilir.

Sultan II. Abdülhamid onarım çalışmalarını çektiği fotoğraflarla yakından takip etmiş olmalıdır. Onarım sırasına ait fotoğraflarda yapının hariminde ve avlusundaki çalışma ortamı takip edilebilir.

Görsel 4.

*Caminin onarım çalışmaları*²⁷

Onarım sırasında yapıda kullanılacak yekpare sütun gövdelerinin büyükbaş hayvanlar tarafından kağrı arabasıyla çekildiği görüntüler dikkat çekicidir. Günümüzdeki teknoloji imkanlarının olmadığı dönemlerde yapıların inşası ve onarımı için nasıl mücadele verildiği ve taşıyıcıların, başlıkların, kaidelerin nasıl taşındığına dair görsel kanıt olması açısından önem arz etmektedir. Söz konusu araba Abdurrahman Osman el-Hamavî adında biri tarafından yapılmış olup Şam Emeviyye Camii'nde teşhir edildiği söylenmektedir.²⁸

²⁴ Kazan, II. Abdülhamid Han Devri Önemli Restorasyonları Şam Emevi Câmii ve Selanik Ayasofya Câmii, 148.

²⁵ Kazan, II. Abdülhamid Han Devri Önemli Restorasyonları Şam Emevi Câmii ve Selanik Ayasofya Câmii, 147.

²⁶ Kazan, II. Abdülhamid Han Devri Önemli Restorasyonları Şam Emevi Câmii ve Selanik Ayasofya Câmii, 82.

²⁷ Yıldız Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90567---0003.jpg> (Erişim 16 Ocak 2025).

²⁸ Kale, Şam Emeviyye Camii'nin Sultan II. Abdülhamid Dönemi Tamirâtı, 66.

Görsel 5.

Caminin onarımında çalışanlar ve kağı arabasıyla çekilen sütun gövdesi²⁹

1896 yılında 22 Ekim Cuma günü, Cuma namazından sonra kurbanlar kesilmiş, Hz. Yahya'nın ve Hz. Peygamber'in hırka-i şerifleri karşısında dualar edilmiş ve caminin onarımına başlanmıştır. 1897 yılının sonbaharında caminin ihyası için toplanan paralar tamir ihtiyaçlarını karşılamamış bu durumdan dolayı Evkaf Nazırı Seyyid Galibullah Efendi cami vakfının yıllık fazlası olan 40 bin kuruşun onarımda kullanılması için İstanbul'dan izin istemiştir. Bu talebi Şura-yı Devlet onaylamıştır. 1900 yılına ait yazışmalarda caminin onarımına devam edildiği anlaşılmaktadır. Emeviyye Camii'ndeki onarım Avrupa'daki bazı mimar ve mühendisleri de etkilemiş, İngiltere'deki bazı mimar ve mühendisler yapının tamiratıyla yakından ilgilenmiştir. Caminin onarımını kendi cemiyetleri içinde tartıştıkları ve sonuçların kamuoyuna duyurulacağı bilinmektedir. 1904 yılında caminin onarımı tamamlanmış ve ibadete açılmış olmalıdır. Zira 1 Eylül 1904 yılında Emeviyye Camii'nin onarımında görevli Mimar Abdulganî Hamavî Efendi ve Suriye Valisi Hüseyin Paşa ile emeği geçenlere ödül olarak nişanlar verilmiştir.³⁰

1893 Yangını Sonrası Yapılan Onarım Çalışmaları

Emevi Camii'nin 1893 yangını öncesi ve yangından sonrasına ait fotoğraflarda yapıda onarılan bölümlerin üslupsal değişiklikleri net bir şekilde belli olmaktadır. Günümüzde Yıldız Albümleri olarak bilinen fotoğraf albümleri İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. Yıldız Albümlerinde yer alan fotoğraflarda yangın sırasında caminin ahşap üst örtüsünün tamamen yandığı, kagir taşıyıcılarda ve beden duvarlarında yer yer dökülmeler ve kararmalar takip edilebilmektedir. Onarım sırasında caminin en önemli bölümü olarak kabul edilen kible cephesi, mihrap nişi ve minber, taşıyıcılar, mahfil katı, harime geçişi sağlayan kemerli düzenlemeye sahip açıklıkta Ulusal Mimarlık Üslubu etkileri görülmektedir. Hz. Yahya'nın makberesi ise Ampir Üslupta tamamen yenilenmiş olup kubbe üst yüzeyinde rumi, palmet ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyon Ulusal Mimarlık Üslubunu hatırlatmaktadır.

Caminin yangından önceki kible cephesindeki süslemeler, mihrap ve minber eski fotoğraflardan takip edilebilmektedir. Cephenin ortasında yer alan mihrap nişi iki yandan zarif gövdesi yivli, başlığı akantus yapraklı sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Nişin kavsara bölümü yuvarlak kemerlidir. Kavsara bölümünde baklava desenlerinden oluşan geometrik kompozisyon görülmektedir. Kavsaranın alt bölümü bordürler halinde farklı kompozisyonlarla zenginleştirilmiştir. Yukarıdan aşağıya doğru takip

²⁹ Yıldız Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-35---0098.jpg> (Erişim 16 Ocak 2025).

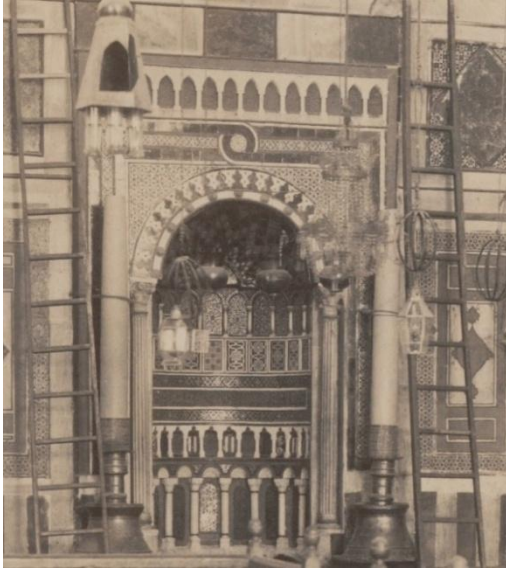
³⁰ Kazan, II. Abdülhamid Han Devri Önemli Restorasyonları Şam Emevi Câmii ve Selanik Ayasofya Câmii, 84-88.

edildiğinde ilk bordürde başlıklı sütunlar tarafından taşınan sivri kemerciklerden oluşturulmuş bir bölüm yer almaktadır. Kemerciklerin içi geometrik motiflerden meydana gelmiş girift bir kompozisyonla tamamlanmıştır. İkinci bordür ise dikine dikdörtgen panolara ayrılmıştır. Her bir panonun içi farklı geometrik motiflerle zenginleştirilmiştir. Üçüncü bordür önceki bordürlerden farklı olarak daha dar tutulmuş olup birbirine bağlı bitkisel motiflerle şekillenmiştir. Dördüncü bordür daha geniş olup bitkisel motiflerle tamamlanmıştır. Beşinci bordürde ise üçüncü bordür tekrar edilmiştir. Altıncı bordürde üç dilimli kemer sırasından oluşan bir mimari form takip edilmektedir. Son bordürde ise kaide üzerinde yükselen ve başlıklara sahip olan sütunların taşıdığı yuvarlak kemer dizisinden oluşan bir düzenleme görülmektedir. Kemerlerin içi bitkisel ve geometrik süslemelerle zenginleştirilmiştir.

Mihrap kavsarasını sınırlandıran yuvarlak kemerin yüzeyinde kemer yayını takip edecek şekilde farklı renkte taştan yapılmış palmet dizisi görülmektedir. Yuvarlak kemerin köşebentlerinde simetrik olarak yerleştirilmiş çokgen ve yıldız motiflerinden oluşan renkli taş işçiliği vardır. Mihrabı dışarıdan sınırlandıran bordür kavsaranın kilit taşı hizasına denk geldiği bölümde düğüm motifi yapmış ve ortaya içi geometrik desenlerle şekillenmiş rozet motifi yerleştirilmiştir. Düğüm motifinin her iki yanında mihrabı kuşatan bordürde birbirleriyle bağlantılı geometrik motiflerden oluşan bir kompozisyon görülmektedir. Mihrabın üzerinde kavsara bölümünde görülen sütunlar tarafından taşınan kemer dizisinin bir benzeri bulunmaktadır.

Görsel 6.

Yangından önce caminin mihrap nişi³¹

Mihrabın sağında bulunan minber ahşaptan yapılmıştır. Minberin kapısı üzerinde üç sıra mukarnas dizisinden oluşan bir tepelik bulunmaktadır. Tepeliğin üst bölümü palmet dizisiyle sona ermektedir. Alt sıra mukarnasların yüzeyinde bitkisel motifler işlenmiştir. Minberin köşk bölümü kemerli bir düzenlemeye sahiptir. Kemerlerin köşebentlerinde rumi ve palmet motifleri işlenmiştir. Köşkün sırtlığında iç içe geçmiş sekiz kollu yıldız motifleri görülmektedir. Motiflerin kollarında parlak rengiyle ön plana çıkan sedef malzeme kullanılmıştır. Köşkün üstü iki sıra mukarnas üzerinde taşınan kasnaklı kubbecikle örtülmüştür. Çokgen formlu kasnağın yüzeyinde kemerli bir düzenleme bulunmaktadır. Bu düzenlemenin içi bitkisel motiflerle zenginleştirilmiştir. Ayrıca kasnağın üzerinde yükselen kubbenin etek bölümünde sivri uçları aşağıya bakacak şekilde palmet dizisi görülmektedir. Minberin ahşap basamaklarının yüzeyinde iç içe geçmiş geometrik desenler görülmektedir. Minberin korkuluk, aynalık ve köşk kaidesinde de benzer şekilde geometrik kompozisyonlar işlenmiştir.

³¹ Yıldız Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-68---0003.jpg> (Erişim 16 Ocak 2025).

Görsel 7.

Yangından önce caminin ahşap minberi³²

Eski fotoğraflarda mihrabın ve minberin yanı sıra kible duvarındaki renkli mermerden yapılmış kompozisyonlarda görülmektedir. Mihrap nişinin her iki yanında dikine dikdörtgen formlu renkli mermerden yapılmış panonun merkezinde salbekli şemse motifli yerleştirilmiştir. Panonun dışı bordüründe altıgen ve yıldız motiflerinden oluşan bir kompozisyon görülmektedir. Soldaki kompozisyonun yanında yine dikine dikdörtgen formlu içi çokgen formlarla şekillenmiş bir pano vardır. Bir sonraki kompozisyonunda ise salbekli şemse motifli pano kısmen tekrar edilmiştir.

Kible cephesinin üst bölümlerinde renkli mermerler panolar şeklinde kullanılmıştır. Mihrabın üzerinde ise duvara gömülmüş vaziyette kaide üzerinde yükselen, başlığı bulunan sütunlar yerleştirilmiştir. Sütunların üzerinde yer alan bordürde simetrik bir tasarımda işlenmiş akantus yapraklarından oluşan bir kompozisyon yer almaktadır.

Görsel 8.

Yangından önce caminin kible cephesi³³

³² Yıldız Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-68---0003.jpg> (Erişim 16 Ocak 2025).

³³ Yıldız Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-68---0003.jpg> (Erişim 16 Ocak 2025).

Yangın sırasında kible cephesi, mihrap ve ahşap minber zarar görmüştür. Özellikle minberin ahşap olmasından dolayı tamamen yandığı düşünülebilir. Yangın sonrasına ait mihrap nişini gösteren fotoğrafta mermer ve taş malzemelerin yangın sırasında nasıl zarar gördüğü takip edilebilir. Mihrap nişini sınırlandıran sütuncelerin yanındaki mermerlerin döküldüğü, nişin üst bölümünde de tahribatın olduğu görülmektedir.

Görsel 9.

Yangında zarar gören caminin mihrap nişi³⁴

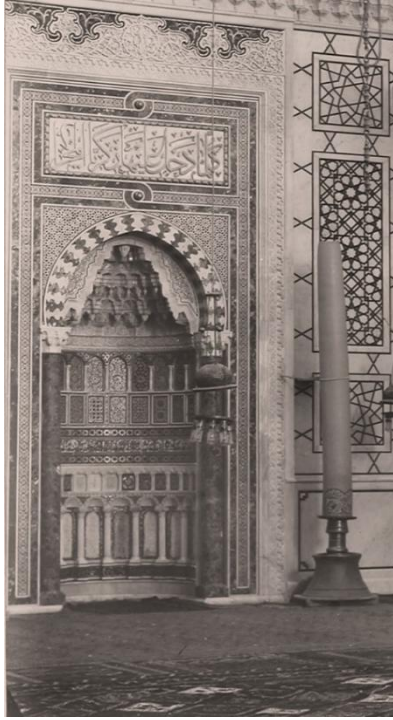

Yangından sonra yapılan onarım çalışmaları sırasında mihrap nişi Ulusal Mimarlık Üslubuna göre tamir edilmiştir. Mihrap nişi sivri kemer ile sınırlandırılmıştır. Kemer yüzeyinde palmet motifini hatırlatan düzenlemeler görülmektedir. Sivri kemerin oturduğu her iki yanda bulunan silindirik gövdeli sütuncelerin başlıkları mukarnas düzenlemelerine sahiptir. Mihrabın kavsara bölümü dört sıra, sivri profilli mukarnas dizisiyle doldurulmuştur. Kavsaranın alt bölümünde bulunan bordürlerim çoğu eski formunu korumaktadır. Orta bölüme denk gelen bordür değiştirilmiştir. Orta alanda çiçekli kûfi yazı işlenmiştir. Bu alanın altında ve üstünde bulunan dar bordür simetrik bir tasarımda işlenmiş olup yapraklı çiçek motifleriyle tamamlanmıştır. Alt bordürlerde bulunan kemercik dizilerini ayıran sütuncelerin gövdeleri ve kemercik formlarında bazı değişiklikler gözlenmektedir. Mihrabın dikdörtgen çerçevesini dışarıdan sınırlandıran iki sıra bordürde kabartma tekniğinde bitkisel motifler işlenmiştir. Mihrabın tepelik bölümü palmet, rumi ve kıvrımlı bitkisel motiflerden oluşan bir düzenlemeyle sona ermektedir.

³⁴ Yıldız Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-68---0012.jpg> (Erişim 16 Ocak 2025).

Görsel 10.

Onarım çalışmalarından sonra caminin mihrap nişi³⁵

Yangın öncesine ait fotoğraflarda takip edilebilen mihrabın sağındaki ahşap minber yangın sırasında tamamen yanmış olmalıdır. Yangın sonrasına ait fotoğraflarda ahşap minberin yerine Ulusal Mimarlık Üslubunu yansıtan mermerden yapılmış bir minber görülmektedir. Mermer malzemeden yapılmış minberin korkulukları ince işçilikle işlenmiş geometrik motiflerden oluşan bir kompozisyona sahiptir. Dikdörtgen çerçeveli kapı her iki yandan mukarnas başlıklı sütunlarla sınırlandırılmıştır. Sütunun gövdesi kartuşlarla hareketlendirilmiştir. Kapının tepeliği mukarnas dizisi üzerinde yükselen palmet sırasından oluşmaktadır. Minberin aynalık bölümünde içi bitkisel motiflerden oluşan üçgen alanla sınırlandırılmıştır. Köşkün kaide bölümü sivri kemerli bir düzenlemeye sahiptir. Sivri kemer mukarnas başlıklı sütunlara oturmuştur. Kemerin köşebentleri klasik bitkisel motiflerle zenginleştirilmiştir. Köşk bölümü dört yönden kaş kemerle açılmaktadır. Kemerleri taşıyan sütun başlıkları mukarnas dolgulardan oluşmaktadır. Sütunların gövdeleri kartuş motifleriyle hareketlendirilmiştir. Kemerlerin köşebentleri kaide bölümünde olduğu gibi bitkisel motiflerle süslenmiştir. Köşkün doğu ve batı bölümlerinde yer alan korkuluklar merdiven korkuluklarıyla uyum içinde olup iç içe geçmiş geometrik motiflerden oluşan bir kompozisyona sahiptir. Köşkün üst bölümü ince işçilikle işlenmiş bordür ve mukarnas dizilerine sahiptir. Mukarnas dizisinin üst bölümünde simetrik olarak işlenmiş bitkisel motiflerden oluşan tepelik bulunmaktadır. Köşkün üst örtüsü kendine has bir özelliğe sahip düzenlemeye sahiptir. Burmalı gövdeye sahip sütunların başlıkları akantus yapraklarından oluşmaktadır. Sütunların üzerinde dilimli kemerler bulunmaktadır. Kemerlerin üstünde yükselen kubbe bölgesel özellik göstermektedir. Kubbenin ve kemerlerin yüzeyi bitkisel motiflerle bezenmiştir. Kubbe tepesinde yükselen ve gövdesi armudi formu olan alemin tepesi hilal şeklinde sona ermektedir. Minberin tamiri için 100.000 kuruş harcandığı ifade edilmektedir.³⁶

³⁵ Yıldız Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90580---0001.jpg> (Erişim 16 Ocak 2025).

³⁶ Kale, *Şam Emeviyye Camii'nin Sultan II. Abdülhamid Dönemi Tamirâtı*, 70.

Görsel 11.*Onarım çalışmalarından sonra caminin mermer minberi³⁷*

Yangın sonrası yapılan onarımlarda caminin mihrabı ve minberi dışında, kible cephesinde ve bazı taşıyıcı ayaklarda da Ulusal Mimarlık Üslubu izleri takip edilebilir.

Kible cephesi belirli bir seviyeye kadar simetrik bir biçimde geometrik ve bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonlarla zenginleştirilmiştir. Kompozisyonlar yukarıdan mukarnas frizlerle sınırlandırılmıştır. Mihrabın her iki yanında kare ve dikine dikdörtgen formlarla sınırlandırılmış kompozisyonlar yerleştirilmiştir. Kompozisyonların içi klasik biçimde işlenmiş çok kollu yıldız ve iç içe geçmiş geometrik motiflerden oluşmaktadır. Geometrik kompozisyonların arasında kalan ve içi boş olan dikine dikdörtgen kompozisyonların bordürleri çiçek ve bitkisel motiflerinden meydana gelen süslemelerle zenginleştirilmiştir. Duvarın süpürgelik seviyesinde ise kare içinde baklava desenleri ve içi boş bırakılmış yatay dikdörtgen alanlar görülmektedir.

Görsel 12.*Onarım çalışmalarından sonra caminin kible cephesi³⁸*

³⁷ Yıldız Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90580---0002.jpg> (Erişim 16 Ocak 2025).

³⁸ Yıldız Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90580---0005.jpg> (Erişim 16 Ocak 2025).

Görsel 13.

Onarım çalışmalarından sonra caminin kible cephesinden detay³⁹

Caminin hariminde yangından sonra çekilen fotoğraflarda taşıyıcılarda belirli bir seviyeye kadar dekoratif olarak bezendiği takip edilebilmektedir. Bazı eski fotoğraflarda bezemelerin yangın öncesi durumu hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür.

Görsel 14.

Yangında zarar gören caminin taşıyıcı sistemi⁴⁰

³⁹ Yıldız Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90580---0002.jpg> (Erişim 16 Ocak 2025).

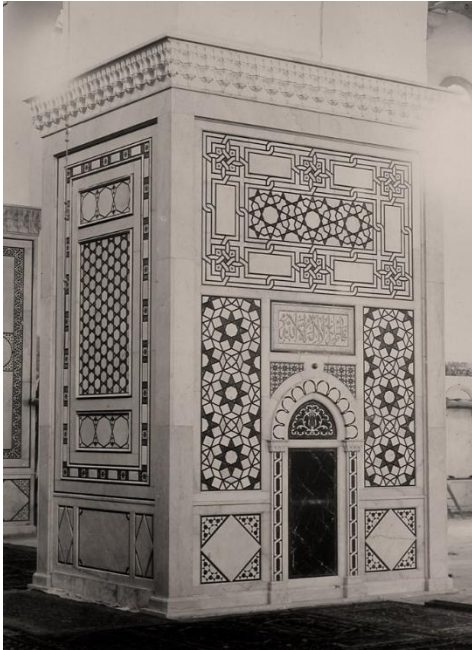
⁴⁰ Yıldız Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-68---0011.jpg> (Erişim 16 Ocak 2025).

Yangından sonra yapılan onarım çalışmaları sırasında harimin üst örtü sistemini ayakta tutan taşıyıcılarda da Ulusal Mimarlık Üslubunda belirli bir seviyeye kadar bitkisel ve geometrik motiflerle bezenmiştir. Üst bölümde kible cephesinde olduğu gibi mukarnas dizisinden oluşan friz bulunmaktadır. Taşıyıcıların her cephesinde farklı kompozisyonlar bulunmakla birlikte cephedeki kompozisyonlar kendi içinde simetrik bir tasarıma sahiptir. Kuzeye bakan cephenin merkezinde sivri kemerle sınırlandırılmış kapı açıklığı bulunmaktadır. Kemer taşıyan pilastırların başlıkları mukarnas dolgulara sahiptir. Pilastırın yüzeyinde zencirek motiflerinden oluşan bir düzenleme bulunmaktadır. Kemerin yüzeyi at nalını hatırlatan desenlerle şekillenmiştir. Sivri kemerin altlığında çiçek ve bitkisel motiflerden oluşan bir kompozisyon bulunmaktadır. Kemerin köşe bentlerinde içi çiçek motifleriyle zenginleştirilmiş baklava ve çokgen formlu motifler bulunmaktadır. Köşebentlerin üzerinde yer alan yatay dikdörtgen panoda celi sülüs harfle “*Fâ’lem ennehû la ilahe illallahu*” yazılmıştır. Kitabenin bordürü klasik bitkisel motiflerle zenginleştirilmiştir. Sivri kemerli düzenlemenin her iki yanında simetrik olarak yerleştirilmiş dikine dikdörtgen pano bulunmaktadır. Panoların içi merkezden sekiz kollu yıldız motiflerden genişleyerek büyüyen, iç içe geçmiş geometrik motifler bulunmaktadır. Söz konusu kompozisyonun altında kare bir pano bulunmaktadır. Panonun merkezinde baklava deseni yerleştirilmiştir. Köşelerde kalan bölümlerde ise geometrik şekiller yerleştirilmiştir. Taşıyıcının üst bölümünde ise yatay dikdörtgen bir alan bulunmaktadır. Merkezde içe içe geçmiş geometrik motifler görülmektedir. Bordürde ise düğüm motiflerinin ön plana çıktığı geometrik bir düzenleme vardır.

Taşıyıcının gözüken diğer cephesinde görülen kompozisyon farklıdır. Kompozisyonun merkezinde dikine dikdörtgen bir pano bulunmaktadır. Panonun içi simetrik bir düzenlemede geometrik motiflerle zenginleştirilmiştir. Panonun altında ve üstünde yatay dikdörtgen formda yerleştirilen küçük panolarda çokgenler görülmektedir. Kompozisyon dışarıdan simetrik olarak yerleştirilmiş çiçek desenlerinden oluşan bir bordürle sınırlandırılmıştır. Kompozisyonun altında her iki yanda baklava desenlerinin yer aldığı bir düzenlemeyle dekoratif süsleme sonlandırılmıştır.

Görsel 15.

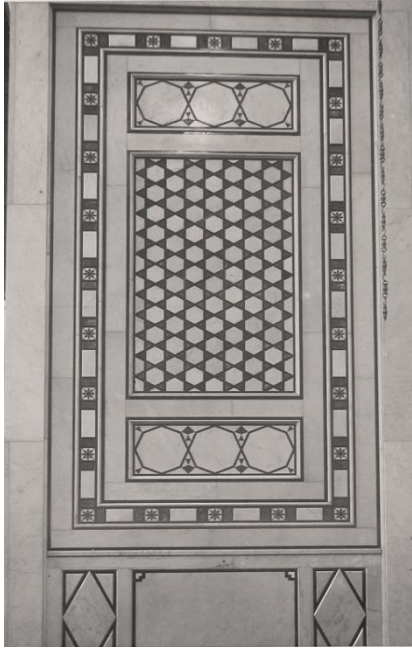
*Onarım sonrası caminin taşıyıcı sistemi*⁴¹

⁴¹ Yıldız Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90580---0009.jpg> (Erişim 16 Ocak 2025).

Görsel 16.

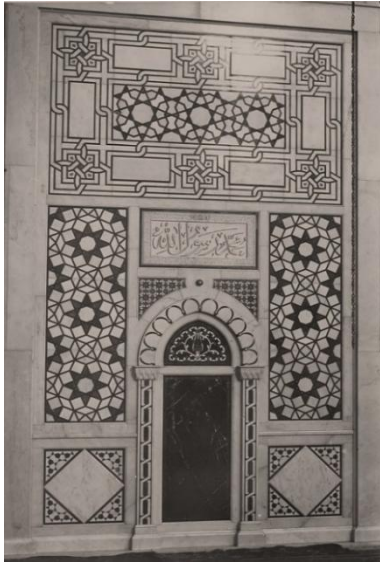
Onarım sonrası caminin taşıyıcı sisteminden detay⁴²

Bir başka taşıyıcıda aynı kompozisyonlar aynı biçimde işlenmiştir. Kapının üzerinde yer alan yatay dikdörtgen panoda celi sülüs yazı türüyle “*Muhammeden Resulullah*” yazılmıştır. Kitabenin bordürü klasik bitkisel motiflerle zenginleştirilmiştir.

Görsel 17.

Onarım sonrası caminin taşıyıcı sistemi⁴³

Onarım çalışmaları sonrasına ait fotoğraflardan birinde müezzin mahfili görülmektedir. Mahfilin korkulukları baklava ve yıldız motiflerinin ön plana çıktığı geometrik kompozisyonlardan oluşmaktadır. Mahfilin alt katında yer alan kapıların yüzeyleri de benzer şekilde iç içe geçmiş geometrik motiflerden oluşan kompozisyonlarla zenginleştirilmiştir. Kapılar arasında kalan bölümlerde kartuş motiflerinden oluşan bordürler görülmektedir.

⁴² Yıldız Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90580---0013.jpg> (Erişim 16 Ocak 2025).

⁴³ Yıldız Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90580---0008.jpg> (Erişim 16 Ocak 2025).

Görsel 18.*Onarım sonrası caminin müezzin mahfili⁴⁴*

Hız. Yahya Makberine ait yangın öncesi ve sonrasına ait fotoğraflarda dikkat çekici farklar görülmektedir. Yangın öncesi fotoğrafta makberin cephesinde yer alan pencere açıklıkları dikdörtgen çerçevelidir. Pencereleeri ayıran pilastırların başlıkları akantus yapraklarından oluşmaktadır. Pilastırların taşıdığı arşitravin yüzeyinde de akantus yaprakları görülmektedir. Dikdörtgen çerçeveli pencereleer demirden şebekelerle örülmüştür. Şebekelerin orta bölümünde daireler içinde yıldız motifleri bulunmaktadır. Pilastırların arasında yer alan kartuşlarda bulunan yazılar celi sülüs yazı türüyle yazılmıştır. Makberin üstü kasnaklı kubbeye örtülmüştür. Kubbe kasnağında kademeli dikdörtgen panolar bulunmaktadır. Ayrıca kasnak hizasında yerleştirilen ışınsal düzenlemeler Sultan II. Mahmud Güneşi olarak da bilinen düzenlemeyi hatırlatmaktadır. Kubbe dilimli bir forma sahiptir. Kubbenin tepe noktası yukarıya doğru evrilmiş şekildedir. Bu bölüme gövdesi armudi formu alemlenmiştir. Alemin tepesi hilal şeklinde sona ermektedir. Makberin etrafında maden sanatı açısından önemli tunçtan şamdanlar bulunmaktadır.

Görsel 19.*Yangın öncesi Hız. Yahya Makberi⁴⁵*

⁴⁴ Yıldız Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90580---0012.jpg> (Erişim 16 Ocak 2025).

⁴⁵ Yıldız Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-68---0001.jpg> (Erişim 16 Ocak 2025).

Yangından sonraya ait fotoğraflarda makberde yapılan değişiklikler takip edilebilmektedir. Bu değişikliklerde dikkat çekici detaylar vardır. Hz. Yahya Makberi yeniden inşa edilmiş gibidir. Cephedeki pencereler yuvarlak kemerli olup kemerlerin kilit taşı dışa taşkındır. Dışa taşkın kilit taşları Ampir Üslubu hatırlatmaktadır. Pencerelerin arasında bulunan silindirik gövdeli sütunların başlıkları akantus yapraklarından oluşmaktadır. Kaidelerinde ise çelenk motifleri vardır. Kemerlerin üzerinde yer alan arşitravin yüzeyinde bitkisel motifler ve yazı kuşağı görülmektedir. Pencerelerin şebekeleri kıvrımlı hatlarıyla Ampir Üslup özelliği yansıtmaktadır. Üst örtüyü yüksek kasnaklı kubbeye örtülüdür. Kubbe kasnağında yer alan pencere açıklıklarının arasında gömme sütunlar bulunmaktadır. Kubbe yangından önceki görünümde olduğu gibi dilimli forma sahiptir; ancak buradaki dilimler daha geniştir. Dilimlerin yüzeyinde rumi, palmet ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyonlar Ulusal Mimarlık Üslubunun etkisi olarak kabul edilebilir. Kubbenin tepesinde yer alan alem önceki aleme göre farklıdır.

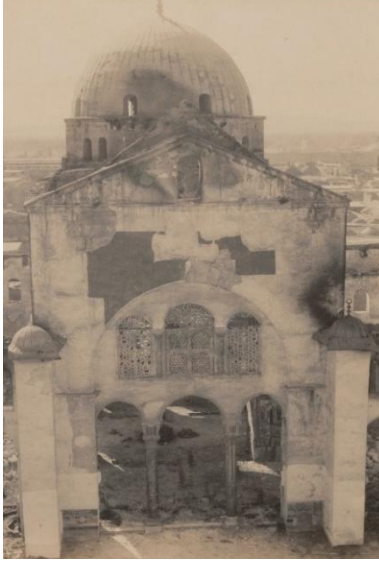
Görsel 20.

Onarım sonrası Hz. Yahya Makberi⁴⁶

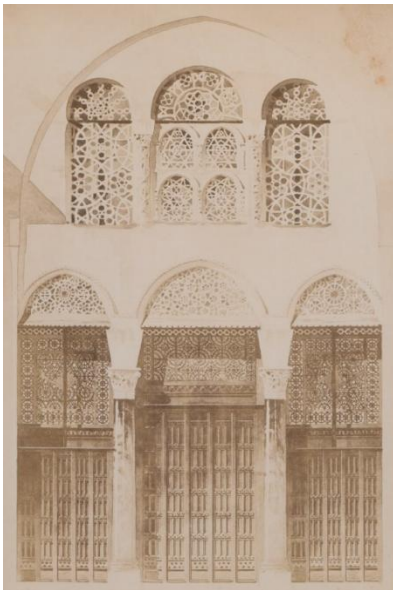

Avludan harime geçişi sağlayan üçgen alınlıklı cephenin yangından sonraki görünümü yangının yapı üzerindeki tahribatını göstermesi açısından önemlidir. Cephenin merkezinde büyük ve geniş bir kemer içinde üçlü kemer sistemi görülmektedir. Üst tarafta bulunan üçlü kemer dizisinden ortadaki kemer yan kemerlere göre daha geniş ve yüksek yapılmıştır. Kemer içinde iç içe geçmiş geometrik motiflerden oluşan şebekeler görülmektedir. Şebekeler yangında kısmen tahrip olmuş ve kararmıştır. Altta bulunan üçlü kemer sistemini ayıran sütun başlıkları devşirme malzeme olup akantus yapraklarıyla süslüdür. Kemer içlerinde şebeke ya da kapı kanatları görülmemektedir. Muhtemelen bu bölümler yangın sırasında tahrip olmuştur. Ayrıca yangından dolayı kemerlerin ve taşıyıcıların karardığı görülmektedir.

⁴⁶ Yıldız Albümleri, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90580---0004.jpg> (Erişim 16 Ocak 2025).

Görsel 21.*Yangın sonrası caminin üçgen alınlıklı cephesi⁴⁷*

Yangından sonra yapılan onarım çalışmalarına ait fotoğraflarda üçgen alınlıklı cephenin başarılı bir şekilde onarıldığı görülmektedir. Büyük kemer içinde yer alan üstteki üçlü kemerin şebekelerini oluşturan geometrik motiflerden meydana gelmiş şebekelerin eksiklikleri giderilmiştir. Altta ki kemerlerin içi kapı ve şebekelerle doldurulmuştur. Yan kemerlere göre daha geniş ve yüksek olan bölümdeki kapı, kemerin ölçülerine uygun bir şekilde yan kemerlere göre daha yüksek ve geniştir. Kapıların üzerinde simetrik bir biçimde işlenmiş, iç içe geçmiş geometrik motiflerden meydana gelen kompozisyon görülmektedir. Kemerlerin alınlık bölümlerinde de benzer biçimde iç içe geçmiş geometrik kompozisyonlar işlenmiştir. Onarımdan önce görülemeyen bu düzenlemelerin onarım sırasında eklendiği açıktır. Muhtemelen üstteki kemer şebekeleri ve Ulusal Mimarlık Üslubunun etkisi alttaki kemer şebekelerinin eklenmesinde etkili olmuştur.

Görsel 22.*Onarım sonrası caminin üçgen alınlık cephesinden detay⁴⁸*

⁴⁷ Kazan, II. Abdülhamid Han Devri Önemli Restorasyonları Şam Emevi Câmii ve Selanik Ayasofya Câmii, 61.

⁴⁸ Kazan, II. Abdülhamid Han Devri Önemli Restorasyonları Şam Emevi Câmii ve Selanik Ayasofya Câmii, 36.

SONUÇ

Emevi dönemi mimarisinin en önemli yapılarından biri olan Şam Emeviyye Camii 1893 yılında çatıda görevli amelelerin nargile közünden kaynaklı yangında olmuştur. Yangında caminin çatısı, taşıyıcıları, beden duvarları ve mihrap ile minber gibi cami içinde bulunan öğeler zarar görmüştür. Yangından sonra Sultan II. Abdülhamid'in iradesiyle hızlı bir şekilde yapının onarımı için girişimler başlatılmıştır. Girişimler kapsamında hem yerli hem yabancı çeşitli mimarlar projeler hazırlamıştır. Bu projelerden biri de Edmond Beşare'nin projesidir. Beşare'nin projesi betonarme sistemin anıtsal mimarinin onarımına yönelik çalışmalarda alternatif olarak sunulduğu önemli bir çalışmadır.

Sultan II. Abdülhamid'in onarıma dair Osman Hamdi Bey'den bir rapor istemesi dikkat çekicidir. Zira bu rapor yapının onarım usulünü şekillendirmiş olmalıdır. Osman Hamdi Bey'in hazırladığı ve günümüz sanat tarihi raporu niteliğini taşıyan çalışmada betonarme sistemin Şam Emeviyye Camii için uygun olmayacağı, yapının tarihsel kimliği, mimarisi ve yapım tekniğinden dolayı “tarz-ı kadim” usulünde onarımın uygun olacağı önerilmiştir. Tarz-ı kadim ifadesi Osmanlı mimarisinin erken ve klasik dönem mimari yapılarına bir gönderme olarak kabul edilebilir. Selçuklunun yanı sıra erken ve klasik dönem Osmanlı mimarisinden esinlenerek ortaya çıkan Ulusal Mimarlık Üslubu Osman Hamdi Bey'in tarz-ı kadim ifadesinin karşılığı olarak Şam Emeviyye Camii'nin onarımında etkili olan mimari üslup olduğu söylenebilir.

Onarım çalışmalarında yapının mihrabı mukarnas kavsaralı bir görünüme kavuşmuştur. Yangından önce ahşap olduğu bilinen minber Marmara mermerinden yeniden yapılmıştır. Minber korkuluk, aynalık bölümleri ve mukarnas kullanımı gibi mimari detaylarıyla Ulusal Mimarlık Üslubunu yansıtan önemli bir örnektir. Kible cephesinde ve harimin üst örtü sistemini taşıyan taşıyıcılarda takip edilen iç içe geçmiş geometrik motifler Selçuklu, erken Osmanlı ve klasik Osmanlı devrinde sık görülen uygulamalara bir gönderme olarak kabul edilebilir. Benzer motifler müezzin mahfili tarafında ve harime geçişi sağlayan üçgen alınlığın şebekelerinde de görülmektedir. Cami içinde yer alan Hz. Yahya Türbesi de yangın sonrasında tamir edilmiştir. Söz konusu tamir sırasında yapının diğer bölümlerinde takibi yapılan Ulusal Mimarlık Üslubu yerine Osmanlı Ampir Üslubunun görülmesi dikkat çekicidir. Türbenin üst örtü sisteminde ise palmet, rumi ve kıvrık dal gibi klasik motiflerden oluşan kompozisyonlar yer almaktadır. Yapı içinde birden fazla üslubun yer görülmesi seçmece bir üslup anlayışını akıllara getirmektedir.

Ulusal Mimarlık Üslubu literatürde genellikle İttihat ve Terakki'nin yönetimi devrıldığı 1908 yılından sonra görülmeye başlandığı ifade edilse de 19. yüzyılın sonlarından itibaren etkili olmaya başladığı söylenebilir. Şam Emeviyye Camii başkent İstanbul'a uzak bir noktada olmasına rağmen yapının tarihsel kimliği ve mimari özelliklerinden dolayı Osman Hamdi Bey'in günümüz restorasyon bilicine uygun bir şekilde “tarz-ı kadim” usulünü önermesi dikkat çekicidir. Bu durum Osmanlı'da 19. yüzyıl sonlarına doğru onarım faaliyetlerinin bilinçli bir şekilde yapılmaya başlandığını ve Ulusal Mimarlık Üslubunun 1908 öncesinde de etkili olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Benzer uygulamalar İstanbul'da 1894 depremi sonrası yapılan onarım çalışmalarında da görülmektedir. Bu durum yapılan işlemlerin rastgele yapılan bir onarım çalışması olmadığını, belirli bir kaide ve temel üzerinde yükselen bilinçli bir tamirat hatta günümüz ifadesiyle restorasyon uygulaması olduğunu göstermektedir. Avrupa'da 19. yüzyıl ortalarında başlayan restorasyon bilinci yüzyılın sonuna doğru Osmanlı mimarlığında da etkili olduğu söylenebilir. İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük akımlarının etkisiyle şekillenen düşüncelerin onarımı yapılacak mimari yapılara belirli şartlar altında uygulandığı ve uygulama aşamasında “tarz-ı kadim” gibi ifadelerle titiz bir çalışmanın yapıldığı son dönem Osmanlı mimarisine yeni bir bakış açısının takip edilmesi son derece önemlidir.

Finansman

Çalışma herhangi bir kurum tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması yoktur.

REFERANSLAR

- Ahunbay, Zeynep. *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. İstanbul: YEM Yayınları, 2022.
- Asfour, Abdülhalim. *Emevi Devrinden Osmanlılara Kadar Suriye Minareleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Ateş, İbrahim. “Şam Ümeyye Câmî ve Vakfiyesi”. *Vakıflar Dergisi* 12 (1978), 20-78.
- Aykaç, Fettah. *K.A.C. Creswell’e Göre Erken Devir İslâm Mimarisi*. İstanbul: MMG Yayınları, 2020.
- Boran, Ali. “Şam Emeviye Camisi’ne Türkler’in Katkıları”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 183 (Aralık 2009), 263-292.
- Çam, Nusret. *İslam’da Sanat ve Mimari*. Ankara: Elektronik İletişim Ajansı, 1994.
- Erkal, Mehmet. “Beytül-mâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/90-94. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ertaş, Mehmet Yaşar. “1759 Şam Depremi’nde Büyük Hasar Gören Emeviye, Selimiye ve Süleymaniye Câmîlerinin Onarımı”. *Ortadoğu’da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri* ed. Ş. Ercebeci-A. Şimşek-Canpolat (25-27 Ekim 2000), 241-251.
- Kale, Kevser Nur. *Şam Emeviyye Camii’nin Sultan II. Abdülhamid Dönemi Tamirâtı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kazan, Hilal. “1893 Yangını Sonrası Şam Emevi Camii Restorasyonu”. *MJH: Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi=Mediterranean Journal of Humanities* 6/2 (2016), 333-341.
- Kazan, Hilal. *II. Abdülhamid Han Devri Önemli Restorasyonları Şam Emevi Câmîi ve Selanik Ayasofya Câmîi*. İstanbul: Kriter Yayınları, 2023.
- Koyuncu, Mevlüt. *Emevi Halifesi Velid B. Abdülmelik*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları 2004.
- Sarımeşe, Fatih. *Ulusal Mimarlık Dönemi’nde İstanbul’da Yapılan Restorasyon ve Koruma Uygulamaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Sönmez, Ali. “Osman Hamdi Bey’in Sayda Kazısı ve Bu Kazının Müze-i Hümayun’un Gelişimine Etkisi”. *History Studies* 12/3 (2020), 765-788.
- Yazıcı, Talib. “Emeviyye Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/108. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- <https://www.gzt.com/mecra/samin-kalbi-emevi-cami-3517611> Erişim 28 Mart 2025.
- <https://www.selduklumirasi.com/architecture-detail/sam-emeviye-camisi> Erişim 28 Mart 2025.
- İstanbul Üniversitesi Yıldız Albümleri Arşivi, Erişim 16 Ocak 2025.

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/779-68---0006.jpg>
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90567---0003.jpg>
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/779-35---0098.jpg>
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/779-68---0003.jpg>
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/779-68---0003.jpg>
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/779-68---0003.jpg>
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/779-68---0012.jpg>
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90580---0001.jpg>
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90580---0002.jpg>
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90580---0005.jpg>
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90580---0002.jpg>
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/779-68---0011.jpg>
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90580---0009.jpg>
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90580---0013.jpg>
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90580---0008.jpg>
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90580---0012.jpg>
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/779-68---0001.jpg>
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90580---0004.jpg>